

Een verhalende benadering voor professionals die met risicjongeren werken

(Niet) wie ik ben...

Sheila Adjiebak

Samenvatting

Verhalen zijn onlosmakelijk verbonden met ons bestaan. Helemaal als het gaat om levensverhalen waarin gebeurtenissen uit het eigen leven persoonlijke betekenis krijgen. In dit artikel leg ik uit waarom en op welke wijze een narratieve, levensverhalende benadering van betekenis kan zijn voor professionals die met

risicjongeren werken vanuit een strafrechtelijke of (forensische) hulpverleningscontext. Wat brengt het professionals die met risicjongeren in contact staan? En - niet onbelangrijk - hoe kun je een levensverhaal in de praktijk eigenlijk ter tafel laten komen?

'Ik kon mijn verhaal een keer doen. Los van de dossiers, stukken van de rechter, reclassering... ja, gewoon, want wat daarin staat... ja dat is wel groten-deels waar... maar die stukken, dat is niet wie ik ben.'

Het is maart 2019. Ik zit tegenover Ben¹, een jongen van 17 jaar die wegens een geweldsdelict in een justitiële jeugdinstelling verblijft. Hij vertelt mij dat bij veel jongeren die hij kent het gevoel heerst dat de professionals die met hen in contact staan, hen niet begrijpen: waar de jongere figuurlijk vandaan komt, onder welke (moeilijke) omstandigheden hij is opgegroeid, hoe dat is ervaren en wie de jongere nu daadwerkelijk is. Ook

professionals stellen zichzelf soms de vraag of zij jongeren wel daadwerkelijk kennen. Een narratieve, levensverhalende benadering kan daar verandering in brengen.

Wat is een narratieve benadering?

In een narratieve benadering staan 'verhalen' centraal. Maar wat is een verhaal (hier gelijk aan een 'narratief') nu eigenlijk? Dat is afhankelijk van hoe je het definieert (Bruner, 2004). Het meest bekende voorbeeld daarvan is de traditionele, aristotelische opvatting waarbij een verhaal altijd een begin, een middenstuk en een eind heeft.

De groeiende belangstelling voor de narratieve benadering is de laatste jaren ook zichtbaar in

¹ Om privacyredenen zijn alle zaken die herleidbaar zijn naar een persoon (zoals namen) gefingeerd.

het ontstaan van de relatief jonge narratieve criminologische stroming. Hoewel er al langer aandacht is voor verhalen in andere wetenschappelijke disciplines, richt de narratieve criminologie zich specifiek op de waarde van verhalen in relatie tot criminaliteit en de strafrechtspleging. Hierbij ziet men verhalen niet enkel als feitelijke data of subjectieve ervaringen, maar gaat men ervan uit dat er een (constitutieve) relatie is tussen de vertelde verhalen en ervaringen uit het echte leven (Sandberg, in Presser & Sandberg, 2015, p. 4). Anders gezegd: het is niet zozeer van belang 'what stories reveal', maar om 'what stories do' en 'the idea that narratives or stories themselves shape future action'. Het draait daarbij expliciet om de waarde van verhalen in relatie tot het uitblijven, stoppen of volharden in criminaliteit (Presser, 2016, p. 139; Sandberg, 2016, p. 156). Zo heb ik in mijn eigen proefschrift de levensverhalen centraal gesteld van zogeheten 'resisters': mensen die zijn opgegroeid in een dominant crimineel sociaal milieu maar geen criminele carrière hebben ontwikkeld (Adjiembaks, 2018).

Levensverhaal

Een levensverhaal kan opgevat worden als een persoonlijk narratief dat kan ingaan op het hele leven, een periode of een enkele gebeurtenis uit het leven (Riessman, 1993). Ik beschouw hier een levensverhaal als een persoonlijke subcategorie van een 'narratief', waarbij zowel de luisteraar als de verteller inzoomt op het *hele* leven (verleden, heden en toekomst).

Een levensverhaal is daarbij niet alleen een vertelling van een persoon, maar een (co)constructie die bestaat uit een coherent geheel van interpretaties van gebeurtenissen, aan zichzelf toegeschreven eigenschappen, waarden en toekomstplannen (Brugman in Bohlmeier et al., 2007, p. 43). Personen vertellen in eigen bewoordingen en op basis van revisies van het verleden, heden en de toekomst wie ze zijn geweest, hoe ze zijn geworden zoals ze nu zijn en hoe ze zichzelf in de toekomst zien.

Niet problematisch

Over het algemeen gaat men in de wetenschap, maar ook in de praktijk terughoudend om met het toepassen van een narratieve, verhalende benadering. Zo staat bij jongeren in een justitiële jeugdinstelling (zoals bij Ben uit de inleiding) of personen die onder toezicht van de reclassering staan, niet standaard expliciet de vertelling van het levensverhaal vanuit het eigen perspectief centraal. Zoals een reclasseringswerker mij onlangs vertelde: 'Aandacht voor het levensverhaal is vooral afhankelijk van de persoon van de betreffende professional. Het gaat toch vaak om praktische zaken die geregeld moeten worden en waar gesprekken ook op afgestemd zijn.'

Deze terughoudendheid bij het structureel toepassen van de narratieve benadering in de strafrechtspleging is te begrijpen. Een levensverhaal is immers altijd een uitkomst van interactie met anderen. Het is een (co)constructie: het verhaal wordt niet alleen zodanig afgestemd op de luisteraar dat de luisteraar het begrijpt, maar wordt ook gevormd door de interactie met de luisteraar. Een geheel identiek herhaalde vertelling van een levensverhaal is daarmee onmogelijk, waardoor de betrouwbaarheid een probleem kan zijn.

Bovendien, hoe weten we of jongeren de waarheid vertellen als ze het over hun leven hebben? Dit geldt zeker in forensische werkvelden, waar de verhalen van bijvoorbeeld risicjongeren en (ex-)delinquenten om verschillende redenen niet alle of onjuiste informatie kunnen geven (Presser, 2009, p. 179). Zo kan de afhankelijkheid van bijvoorbeeld een verloftoekenning aan een jongere die in een justitiële jeugdinstelling verblijft ervoor zorgen dat deze het verhaal mooier of minder problematisch doet overkomen in de hoop dat het verlof (eerder) wordt toegekend. Uit mijn eigen onderzoekspraktijk komt naar voren dat personen onder reclasseringstoezicht zorgvuldig selecteren wat zij wel en niet aan hun toezichthouder vertellen, vooral omdat het contact (door de rechter) opgelegd is en/of als pragmatisch wordt ervaren. Vanuit die achtergrond

Een narratieve benadering stelt professionals in staat milieus, motieven, betekenissen en keerpunten beter te begrijpen

is het niet verwonderlijk dat ze vooral een 'goed (herstel)verhaal' willen vertellen, om niet te risikeran dat ze het voorwaardelijke deel van de straf moeten uitzitten.

Ook is er niet altijd voldoende tijd om het verhaal vanuit het perspectief van een jongere zelf te beluisteren. Zo zijn rapportages en adviezen nu eenmaal gebonden aan tijdslijnen. Het draait bij een advies bijvoorbeeld om een inschatting van de recidivekans in het licht van de straftoekenning. Daarbij is primair de criminele identiteit het uitgangspunt van het gesprek, inclusief de daarbij horende risicofactoren. Andere betekenisvolle identiteiten verdwijnen daardoor sneller naar de achtergrond. Toch kunnen juist deze andere identiteiten uit het levensverhaal waardevol zijn bij het begeleiden van risicojongeren.

Aandacht voor de subjectieve beleving en betekenisgeving

In de narratieve benadering is er ruimte en aandacht voor (veranderende) betekenisgeving aan gebeurtenissen gedurende het leven en de (co) constructie van (levens)verhalen. Het vertellen van een levensverhaal is immers een manier om te reflecteren op de betekenis van gebeurtenissen uit het verleden, heden, maar ook de toekomst. Deze gebeurtenissen kunnen daarbij in eerste instantie als negatief worden ervaren, maar naarmate men ouder wordt een positieve betekenis krijgen, en andersom. Zo is in eerder onderzoek het belang van de subjectieve beleving bij het stoppen met criminaliteit (*desistance*) naar voren

gekomen (Gadd & Farral, 2004). Het stoppen of doorgaan met criminaliteit is bijvoorbeeld in verband gebracht met het bestaan van 'masculiene verhalen' in het Stockholm Boys Project (Carlsson, 2013), waarin 'niet onderdoen voor de ander' centraal staat en vooral het 'leven' van een mannelijk, machismo levensverhaal de boventoon voert in het dagelijks handelen van jongens die doorgaan met criminaliteit. Jongens die stoppen geven een minder dominante betekenis aan dat masculiene verhaal in hun leven naarmate ze ouder worden.

Een narratieve benadering stelt professionals in staat onder meer milieus, motieven, betekenissen en keerpunten in het leven van de verteller beter te begrijpen. Dat kan betekenisvol zijn in de context van (onder meer) jeugd delinquentie en risicojongeren. Wanneer we immers een beter begrip hebben van de persoonlijke betekenis die een jongere aan gebeurtenissen uit zijn of haar leven geeft, biedt dat handelingsperspectief in het contact met die jongere. Zo bleek uit mijn onderzoek dat het hebben van een stimulerende persoon in de omgeving als een belangrijke bron van kracht werd ervaren in het volhouden van een schoolcarrière (Adjiembaks, 2018). Het betrekken van zo'n stimulerende derde kan ook een criminele vader zijn, iets wat doorgaans als risicofactor wordt opgevat.

Dit brengt met zich mee dat datgene wat vanuit professionele kaders van betekenis is voor het uitblijven van delictgedrag niet per se van betekenis is voor bijvoorbeeld een jongere die opgroeit in een crimineel milieu. Zo kennen we in Nederland bijvoorbeeld vijf domeinen van nazorg wanneer een gedetineerde terugkeert in de maatschappij (inkomen, schuldenvrij zijn, zorg, wonen en geldige identiteitspapieren). Wanneer er op deze domeinen

Een narratieve benadering is een manier om krachtgericht te werken

een positief perspectief is, is de kans op recidive aanzienlijk kleiner. Een dergelijke invalshoek houdt echter geen rekening met betekenisverlening en het levensverhaal van jongeren zelf. Voor een risicjongere kan juist de goed- of afkeuring van zijn of haar grote broer van essentiële betekenis zijn voor het doorgaan of stoppen met criminaliteit. Een narratieve benadering is dan ook een manier om krachtgericht te werken en recht te doen aan het eigen perspectief van een risicjongere.

Veerkrachtige levensverhalen

Voortbordurend op succesvolle of veerkrachtige levensverhalen: het staat voorop dat ze altijd sociaal geconstrueerd zijn. 'Succesvol zijn' is immers afhankelijk van de context waarin het als zodanig wordt ervaren. 'Slim zijn' in een nette buurt betekent bijvoorbeeld iets heel anders (IQ, schoolprestaties), dan in een buurt waar een (criminele) straat- of machocultuur heerst. Slim zijn betekent dan eerder kunnen overleven op straat en de vaardigheid hebben om te kunnen gaan met armoede, verval en structurele confrontatie met criminele verleidingen (Ungar, 2004a). Veerkrachtig zijn is in dit kader dus continu kunnen navigeren tussen de individueel ervaren handelingsmogelijkheden (*agency*) en al bestaande sociale structuren (Ungar, 2015, p. 89). In een wijk waar illegale netwerken aanwezig zijn als bestaande sociale structuur, is het immers niet altijd even makkelijk om geen delicten (meer) te plegen en voor het doorzetten van een schoolcarrière te kiezen. Zoals een resister uit mijn onderzoek aangaf: *"Die [vrienden uit de buurt] deden het ook, op zich, ook nog niet zo slecht. Die konden ook een keertje op vakantie, ze leden geen honger en ze konden een autootje rijden, wat ze leuk vonden, zeg maar... Ja, goed, en als jij dan inderdaad 's morgen vroeg de deur uit gaat naar de universiteit... ehm, je ziet op alle plekken zitten de rolluiken nog dicht. Ehm, ja, dan ja, daar zijn wel eens momentjes bij geweest dat ik - zeker als ik dan zo hard moest blokken voor een tentamen - dat je weleens dacht: waar doe ik het eigenlijk voor?"*

In relatie tot risicjongeren introduceert Ungar drie stappen in de constructie van zogeheten

Voor de ontwikkeling van een niet-criminele identiteit bij risicjongeren is validering nodig

'veerkrachtige levensverhalen' (Ungar, 2004a, p. 210, p. 256).

Stap 1 draait om de reflectie op het dominante verhaal van jongeren: wat is het verhaal dat bekend is, dat van hen wordt verwacht? Zo gaf de jongen uit bovenstaand citaat bijvoorbeeld aan dat in zijn buurt (door)studeren niet vanzelfsprekend was, maar een criminele carrière wel (Adjiembaks, 2018).

Stap 2 is het ter discussie stellen van dat dominante verhaal: is dit het verhaal dat de jongere zelf als zodanig vanzelfsprekend beleeft? In hoeverre is er ruimte voor een 'ander' verhaal?

Stap 3 betreft de uiteindelijke transformatie naar dat andere verhaal, waarbij ze zich - als het ware - andere levensdoelen toe-eigenen en zichzelf als veerkrachtig ervaren (en ook door anderen zo worden gezien). Professionals kunnen hierbij als betekenisvol 'publiek' fungeren om veerkrachtige verhalen van betekenis te voorzien (Ungar, 2004a, p. 280).

Het belang van de omgeving

Publiek is cruciaal bij het ontwikkelen van een 'verhalende of narratieve identiteit'. Eerdere studies lieten zien hoe respectievelijk (narratieve) identiteit en (moreel) agentschap (eigen handelen) verband houdt met het stoppen met criminaliteit bij jongeren (King, 2013; Stone, 2016). Het stoppen of uitblijven van delictgedrag bij risicjongeren kan gezien worden als een vorm van *persoonlijke ontwikkeling door het persoonlijke levensverhaal heen* (McAdams, 2011, 2013). Deze jongeren ontwikkelen die narratieve identiteit niet in een vacuüm, maar juist in de ervaren beperkingen van het eigen handelen én door het tegelijkertijd durven innemen van individuele

ruimte in relatie tot anderen. Vogelvang (2009) spreekt in dit kader ook van zogeheten *supportive settings* en *belief systems*. De ondersteunende rollen die familie en vrienden bijvoorbeeld hebben voor desisters, zijn mede afhankelijk van de overtuigingen die zij hebben over deze desisters.

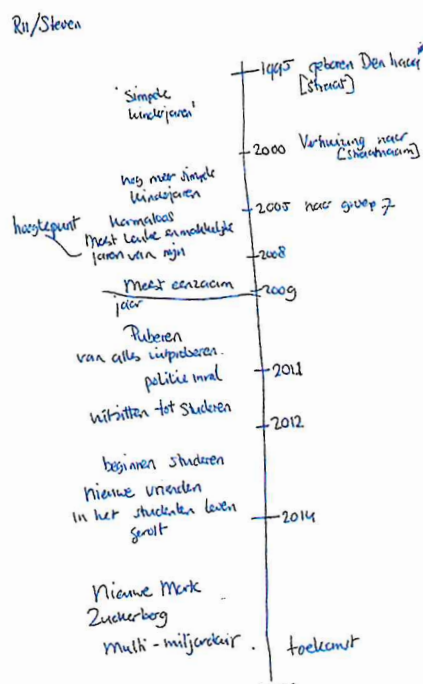
Het uitblijven van delictgedrag is dus iets wat 'samenhangt met een overtuigde (verinnerlijkte) en actieve (gedragsmatige) investering van de desister in zijn sociale en materiële omgeving voor het bereiken van prosociale doelen, waarbij de omgeving zijn investering om met criminaliteit te stoppen daadwerkelijk en voortdurend bekrachtigt' (Vogelvang, 2009, p. 20). Anders gezegd, voor de ontwikkeling van een niet-criminele identiteit bij risicjongeren is validering nodig van betekenisvolle anderen uit hun sociale context: het veerkrachtige verhaal dat een jongere over zichzelf vertelt is van belang, maar vooral in samenhang met het veerkrachtige verhaal dat *anderen* over zijn of haar leven vertellen. De totstandkoming van een levensverhaal is in dat licht dus een betekenisgevende (co)constructie die gedurende het leven tot stand komt en het doorgaan, stoppen en/of uitblijven van delictgedrag kan beïnvloeden.

In de praktijk brengen

Er bestaan verschillende manieren om een levensverhaal ter tafel te laten komen. Deze methoden verschillen qua opzet en frequentie van elkaar. Zo wordt het levensverhaal in de Biographical Narrative Interpretive Method (BNIM) (Wengraf, 2009; Hollway & Jefferson, 2013, p. 33) in één gesprek uitgevraagd aan de hand van één vraag of openingszin (veelal: 'Vertel mij over je leven'). Ook de methode Free Association Narrative Interviewing (FANI), toegepast door Hollway & Jefferson (2000) laat veel ruimte aan het verhaal van de respondent, waarbij kenmerkend is dat de onderzoeker de verteller zo min mogelijk onderbreekt (Squire in Squire, Andrews & Tamboukou, 2008, p. 48). Soms kan het echter waardevol zijn om meerdere gesprekken en bronnen te gebruiken.

(Van Gemert, 2015). Qua opzet kan een levensverhaal aan de hand van verschillende leefdoemen worden uitgevraagd, bijvoorbeeld werk, gezin, partner, religie of de schoolcarrière. Ook kan een levensverhaal worden uitgevraagd aan de hand van verschillende levensfasen, denk aan de kleuterperiode, de kindertijd of de tienerjaren (Adjiembaks, 2018).

Een andere manier om levensverhalen boven tafel te krijgen, is de 'Mijn boek'-methode. Bij deze methode, gebaseerd op wetenschappelijke inzichten en eigen ervaringen (Adjiembaks, 2018), wordt een jongere uitgenodigd over zijn of haar levensverhaal te vertellen alsof het een boek zou moeten worden. Het levensverhaal wordt tijdens het vertellen uitgetekend op papier aan de hand van een levenslijn. Elk belangrijk moment wordt als hoofdstuk gemarkeerd op die lijn en van een titel voorzien, zoals ook een boek hoofdstuktitels kent. Aan het einde van het verhaal wordt de lijn in stippelvorm doorgetrokken als visualisering van de toekomst. De jongere krijgt daardoor de mogelijkheid zijn/haar verhaal van de toekomst



Geanonimiseerde levenslijn van Steven, een resister die opgroeide in een criminele context (Adjiembaks, 2018)

te vertellen. De afbeelding laat een levenslijn zien die op basis van de 'mijn boek'-methode tot stand is gekomen.

'Mijn boek'-methode: voordelen

De vier stappen van de 'Mijn boek'-methode geven voeding aan de (co)constructie van het levensverhaal. Het heeft voor professionals die bijvoorbeeld met risicojongeren werken een aantal belangrijke voordelen waarvan ik er een drietal hier uitlicht.

Ten eerste krijgt zowel de professional (als lusteraar) als de jongere (als verteller) op gestructureerde wijze inzicht in het levensverhaal aan de hand van de getekende levenslijn. De methode biedt mogelijkheden om een gesprek aan te gaan vanuit gebeurtenissen en/of onderwerpen vanuit de getekende levenslijn van de jongere zelf in plaats van de kaders of onderwerpen die in het werkveld van professionals veelal gebruikelijk zijn. De methodiek van de levenslijn doet daarmee recht aan de behoefte van jongeren om zich gehoord en gezien te voelen en kan de band tussen jongere en professional versterken.

Daarnaast biedt het visualiseren en vertellen van het verhaal ruimte voor *reflectie* op het verleden en het nadenken over een 'nieuw narratief'. De methode dwingt de jongere om te reflecteren op het verleden, heden en na te denken over hoe de toekomst van het (fictieve) boek eruit zal zien. Hiermee is de levenslijn een toegankelijk interventie-instrument om tot een gestructureerd verhaal te komen en toekomstdoelen te concretiseren. In het geval van Steven is dat miljonair worden zoals Facebook-oprichter Zuckerberg. Uit het gesprek met Steven wordt duidelijk dat dit

Niet de criminele identiteit staat centraal, maar juist ook andere identiteiten

'Mijn boek'-methode

Vertel mij je verhaal alsof ik een boek over je leven zou schrijven:

1. Teken een levenslijn op papier.
2. Elk boek heeft hoofdstukken of zogeheten episodes. Geef deze episodes aan op je getekende levenslijn.
3. Startend bij episode 1: wat karakteriseert die periode uit jouw leven? Wat is de titel die bij je opkomt / die jij passend vindt bij die periode en waarom?
4. Teken de lijn middels een stippellijn verder: hoe ziet het verhaal eruit (toekomst)?

vooral symbolisch is en staat voor zijn motivatie om een ICT-opleiding te volgen en af te ronden.

Als laatste biedt het geschetste levensverhaal aan de hand van de 'Mijn boek'-methode aanknopingspunten voor interventie(s). Immers, niet de criminele identiteit staat centraal, maar juist ook andere identiteiten die betekenisvol zijn voor een jongere. Zo kan in een verhaal duidelijk worden dat voor een jongere 'een goede zoon zijn' erg belangrijk is. Dan kan het relevant zijn om de ouders van de jongere nauw te betrekken in het professionele handelen.

Aandachtspunten bij het inzetten van de narratieve benadering

Een narratieve, levensverhalende benadering kan dus van grote betekenis zijn voor risicojongeren. Er zijn echter ook enkele aandachtspunten. Zo is niet elke risicojongere in staat zijn of haar levensverhaal te vertellen. Jongeren met bijvoorbeeld lvb-problematiek kunnen het moeilijk vinden om hun verhaal te vertellen. Hierbij kan het uittekenen van een levenslijn handvatten bieden. Hoe de narratieve benadering ten aanzien van dergelijke risicojongeren in de praktijk uitpakt, zal (vervolg) onderzoek moeten uitwijzen.

Ten tweede kan het vertellen van het levensverhaal door jongeren hun niet alleen ordening en

Sommige risicjongeren hebben het idee een 'goed verhaal' te moeten vertellen

reflectie opleveren; het kan ook pijn en trauma (weer) naar boven halen. Professionals moeten daarop voorbereid zijn. Zo kunnen in het verhaal bijvoorbeeld trauma's als verwaarlozing of zelfs ernstige delicten naar voren komen waarvan de professional nog niet op de hoogte was, maar waar hij of zij misschien beroepsmatig wel 'iets' mee moet. Dit kan zorgen voor dilemma's: enerzijds kan de openheid en eerlijkheid van de jongere recht doen aan het verhaal, anderzijds kan het onbedoelde en onvoorziene consequenties voor de jongere met zich mee brengen die het onderlinge vertrouwen mogelijk schaden. Dit kan (deels) opgelost worden door dergelijke mogelijke gevolgen op voorhand te benoemen richting de jongeren zelf.

Ten derde kunnen sommige risicjongeren het idee hebben een 'goed verhaal' te moeten vertellen tegenover professionals, bijvoorbeeld om de kans op verloftoekenning te vergroten.

Ook wanneer er een (relatief grote) afhankelijkheidsrelatie met een professional is, kan de 'Mijn Boek' methode minder veelbelovend uitpakken. Professionals die met risicjongeren in contact staan, geven aan dat het levensverhaal van jongeren vaak uitgebreider ter tafel komt wanneer ze het kunnen vertellen aan iemand die los staat van de strafrechtelijke/forensische kaders. Het laten toepassen van de 'Mijn boek'-methode door een derde die ongehinderd door 'voorkennis' open en onbevangen (door)vraagt, kan in dat geval dus goed zijn.

Tot slot is het nog de vraag in hoeverre ook het daadwerkelijk (terug)lezen en/of *beluisteren* van het eigen levensverhaal effect heeft op de levensloop van risicjongeren. Wat doet bijvoorbeeld het horen van je eigen stem, met alle emotie en

lading met zo'n jongere? En - meteen een stap verder - welke invloed heeft het *delen* van dat beluisterde levensverhaal eigenlijk op (de kwaliteit van) de werkrelatie met een professional? In mijn eigen onderzoekspraktijk onderzoek ik dit onder meer aan de hand van de effecten van beluisterde audiofragmenten van de verhalen van jongeren die in een justitiële jeuginrichting verblijven.² Ook komen de effecten aan bod in onderzoek naar 'lifestory podcasts', waarin levensverhalen centraal staan van voorwaardelijk veroordeelden die onder reclasseringstoezicht staan. De (momenteel lopende) pilotstudies hiernaar zullen in ieder geval een aanzet geven om het antwoord op deze vragen binnenkort empirisch te duiden.

Over de auteur



dr. mr. S.D. (Sheila) Adjiembaks (info@essaresearch) is criminoloog en eigenaar van onderzoeksbureau ESSA Research (www.essaresearch.nl) en is gepromoveerd op levensverhalen van resisters. Ze doet onderzoek naar diverse criminologische thema's met een narratieve insteek. Zij is tevens werkzaam bij het RIEC Midden-Nederland als senior onderzoeker.

Het proefschrift is in hardcopy te koop via Boom criminologie of te downloaden in de proefdrukversie via: <https://essaresearch.nl/levensverhalen-van-resisters/>

Geraadpleegde literatuur kunt u vinden op: www.tijdschriftvoororthopedagogiek.nl.

² Dit project is met de Hogeschool Leiden en Young in Prison uitgevoerd in het kader van het initiatief Koers en kansen van het ministerie van Justitie & Veiligheid. Zie voor meer informatie: <https://www.sanctieuitvoering.nl/actueel/nieuws/2017/01/31/interventie-jouw-levensloop-centraal>